

Az aha, igen, mi, valamint a replika végét jelző (expresszív) metaszövegbeli operátorokról*

A metaszövegbeli egységek a spontán beszédben igen gyakran a szövegbeli műveleteket nevezik meg (pl. *egyszerűen fogalmazni = egyszerűbb formában mondani*), de arra is szolgálnak, hogy megnevezik a szöveglétrehozáskor végbemenő bizonyos mentális folyamatokat is. Ezt a funkciót például az *aha* szó tölti be, amely a következő műveletet nevezi meg: *az információadónak beszéd közben eszébe jutott valamilyen információ.*

Az elsődlegesen egyetértést kifejező *aha* partikula ebben a minőségben fatikus funkciót tölthet be, azaz az információbefogadást megerősítő szignálként szolgál. Vö.:

- *Voltál a konzultáción?*
- *Aha, szerdán voltam.*

* A cikk a közbeszédben elhangzott nyelvi példákat tartalmaz. OTKA (T046732 NYE) támogatásával készült.

Az olyan kontextusban viszont, mint például:

- *Ezt a könyvet nemrégén vettem meg / **aha** és a kollégám azonnal kölcsönkérte tőlem*
- *Én ezt megcsináltam / **aha** és odaadtam Pistának*

az *aha* más, vagyis metaszóvegbeli funkciót tölt be, mivel ez esetben a „belső dialógusról” tájékoztat. Tehát, jogosan tételezhetjük fel, hogy létezik egy ragozhatatlan, önállóan nem szereplő, kiegészítő jelleggel rendelkező **AHA₁** lexéma, valamint egy **AHA₂**, mint metaszóvegbeli operátor. Észrevehetjük, hogy az utóbbi (**AHA₂**) funkcióban ez az operátor egyértelműen megsérti a közlés lineáris folytonosságát. Vö.:

- *Tegnap egész este mulattam a barátaimmal elég későn jöttem haza / **aha** és teljesen kiment a fejemből, hogy orvoshoz kellett mennem.*
- *Az esküvő nagyon jól sikerült, sok vendéget hívtak, mindenki jól érezte magát / **aha** volt zenekar is, és később a pap is eljött.*
- *Elég sokáig ültünk a kávézóban / aztán elkísértem őt a buszmegállóba / **aha** és elfelejtettem visszaadni neki a jegyzetét.*

Az *aha* azt jelzi, hogy az információadó valami olyan újat szeretne mondani, amely néha lazán kapcsolódik az előző információhoz.

Azt az értelmezést, hogy *aha* = *eszembe jutott valami, amit most szeretnék megmondani*, az olyan típusú metakifejezések is alátámasztják, mint például: *aha, eszembe jutott valami; aha, még valami az eszembe jutott, amit el akartam mondani; aha, mit is akartam mondani; aha, most már tudom, mit akartam mondani, azt hogy...; aha, még nem mondtam meg, hogy...* stb. Néhány példa:

- *Tegnap találkoztam Pistával és azt mesélte nekem, hogy Olaszországban volt.*
- *Én viszont Görögországban pihentem, de azt akartam neked mondani... / **aha, most már tudom, mit akartam mondani** / hogy a környezetváltozás nagyon jót tett az egészségemnek.*
- *Jánossal sok mindenről beszéltünk / **aha, most jutott az eszembe, hogy tulajdonképpen mit is akartam neki megmondani** / hogy végre jó állást kaptam.*
- *Jól érezted magad a vendégségben?*
- *Nagyon sokan voltunk, egy kicsit meleg volt, de volt ott minden, húst süttöttünk a kerti kandallóban, kitűnő volt a hangulat / **aha, még nem mondtam el** / hogy, képzeld, a házigazda váratlanul rosszul lett.*

A fenti példák azt mutatják, hogy az *aha* elem, a közlés lineáris folytonosságát megsértve, új témát vezet be, amely általában lazán kapcsolódik az előző megnyilatkozáshoz. Vö.:

- *Látom, hogy a gyerekek nagyon jól érzik magukat az aerobikóra után / **aha**, a tanárnő azt mondta, hogy vegyünk nekik új cipőt.*

Hasonló módon viselkedik az igen operátor is:

- *Figyelj! Tudod, hogy már egy hónapja... / **igen**, már egy hónapja / nem dohányzom.*
- *Tudod, hogy eddig... / **igen**, eddig még nem volt egyetlenegy franciaóra sem.*

Éz az operátor szintén megsérti a közlés lineáris folytonosságát és megerősíti a helyesen választott gondolatot: *igen* = *helyes választást hajtottam végre*. Az információadó a *már egy hónapja*, illetve

az *eddig* szó után elbizonytalanodott, és az *igen* szóval jelzi a pontosítást, azaz a rövid szünet után megerősíti a helyes választást. Itt is láthatjuk, hogy a metaszóvegbeli egységek rámutathatnak azokra a műveletekre (néha mentális jellegűekre is), amelyek a nyelvi szöveg létrehozását kísérik.

A metaszóvegbeli *mi?* operátor kiegészíti a *mi* szó funkcióinak a mozaikját, és kizárólag csak a kérdő kontextusokban szerepelhet. Első funkciója annak a jelzése, hogy egy pillanat múlva megjelenik a kérdés. Tehát, ebben az értelemben a *mi?* a kérdésnek az anticipációja, „protokérdése”, például:

- *Ő kicsoda?*
- *Egy régi ismerősöm.*
- *Ó, ilyen... / **mi?** János megnősült? (Mi? = jelzem a kérdést.)*

A *mi?* operátor olyan kérdést is jelezheti, amely a meglepetést kommunikálja, vö.:

- **Mi?** *Ő újra ideköltözött?*
- **Mi?** *Ma közvetítik a koncertet?*
- **Mi?** *Ő meghalt?*

A metaszóvegbeli *mi?* a kérdő megnyilatkozás végén is szerepelhet, és akkor kétféle szituációval állunk szemben:

Először, a kérdés megerősítését szolgálja, és ebben az értelemben redundáns elemként jelenik meg, mivel az adott kifejezés már rendelkezik a kérdő intonációval. Tehát ez esetben a következő szerkezet áll fenn: *a kérdő intonációjú kifejezés + mi?* Néhány példa:

- *Ez milyen színű? **mi?***
- *Jó ez a szoknya, **mi?***
- *Finom ez a palacsinta, **mi?***
- *Nem túl nagy ez az öltöny, **mi?***
- *Melyik áll jobban, **mi?***
- *Komolyan azt gondolod, **mi?** stb.*

Másodszor, a *mi?* operátor jelentheti a kérdő szerkezetnek egyetlen kérdő kitevőjét is, és talán ebben a funkcióban nyilvánul meg legjobban konstrukciós használatának a jellege. Ebben az esetben ez az operátor a kijelentő megnyilatkozást kérdővé változtatja. Vö.:

- *Ez arany, **mi?***
- *Arany.*
- *Ez gyapjúöltöny, **mi?***
- *Igen, Tiszta gyapjú.*
- *Gondolom, hogy ez érdekes könyv, **mi?***
- *Igen. Ez a könyv nagyon érdekes.*

A megnyilatkozást befejező *mi?* tiszta direktív aktust jelent, amely válaszra ösztönöz az alábbi formula értelmében: *mi? = válaszra készítek; várom a választ.*

A replika végét jelző expresszív metaszóvegbeli egységekhez az olyan szekvenciákat soroljuk, mint például: *és slussz, és kész, ennyi, vége, pont, pötty, és finita.* Ezeket az egységeket a következő módon értelmezhetjük: *és slussz, és kész, ennyi, vége, pont stb. = befejeztem a replikát + érzem, hogy...*

Az intellektuális komponens a replika végét jelzi, az érzelmi komponens viszont az adó saját érzelmeit tartalmazza. Ilyen lehet például a lenézés, a beszédbeli sajátos nemtörődömség, beszédmodor, néha pedig az adott közlés határozottságának a kifejezése is. Vö.:

- *Amit ígértünk, határidőre megteesszük, és kész!*
- *Ezt gyorsan megcsináljuk, és slussz!*
- *A vitát már lezártam, pont!*
- *Már mindent megmondtam önnek, ennyi!*
- *Tovább nem vitatkozok, és kész, pont!*
- *Elmondtam az egész történetet, pötty!*
- *Ezt gyorsan elvégezzük, és finita!* stb.

Hozzá kell tenni azt is, hogy a metaszóvegbeli egységek funkcióját egyes vulgarizmusok is betölthetik. Itt elsősorban az alacsonyabb műveltségű és szegényebb nyelvi kompetenciával rendelkező fiatalok körében nagyon elterjedt, olyan vulgarizmusokra gondolunk, mint például: *fasz, és b... d meg* stb., amelyeket főként a férfiak használnak.

A fentiek tükrében érdemes megjegyezni, hogy a feljebb tárgyalt *aha, igen* és *mi* elemekről a Magyar grammatika (2000: 296) is rövid említést tesz, társalgásszervező és -jelölő mondatszökként értelmezi azokat a következő jellemzéssel: „A társalgásszervező és -jelölő elemek a beszédpartnernek kapcsolattartását jelzik, hogy értik, figyelik egymást beszédét stb. (pl. *ühüm, igen ja, aha*); szervezik a szó átadását és átvételét a beszélgetésben. A szóátadásban játszanak szerepet például a kérdő mondatszók (pl. *hm, mi, hogyhogy*; az utókérdésben is előfordul *nemde, nos, mi*).” Kelemen József A mondatszók a magyar nyelvben című monográfiájában azt írja, hogy „...a mondatszók csoportja sajátos átmenetet alkot a szó és a mondat közt, és éppen az a legfőbb tulajdonságuk, hogy szótanilag (szójelentéstani és szóalaktani szempontból) sajátos helyzetük van a szókincs egészén belül, mondatanilag sajátos típust képviselnek a mondatok közt: minden tiszta típusú mondatszó egyik oldalról nézve szó, a másíkról nézve mondat” (Kelemen 1970: 15).

Úgy véljük, hogy indokolt a nyelvi szöveg kettős mivoltáról beszélni: alapszóvegről és metaszóvegről, valamint az információs és a metainformációs síkról. Tehát a feljebb tárgyalt metaoperátorok a metaszóveg elemei. A metainformációs fonalak összevarrhatják az adott tárgyra vonatkozó egész szöveget, és azt koherenssé is teszik, de ennek ellenére a továbbított információ szempontjából idegen testek. Tehát a metainformációs struktúrák olyan elemek, amelyek: 1. sajátos módon részt vesznek a nyelvi közlések átadási folyamatának az organizációjában; 2. bizonyos állításokat tartalmaznak a szöveg egyes részeiről, elemeiről, mint egy sajátos létről (tárgyról). (Lásd részletesebben: Bańcerowski 2000: 112–44, valamint a Magyar Nyelvőrben és a Magyar Nyelvben e témával kapcsolatos több cikkemet is).

IRODALOM

- Bańcerowski, Janusz 2000. A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. Szerk.: Nyomárkay István. ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék.
- Bańcerowski, Janusz 2005. A kötőszók mint metaszóvegbeli operátorok. *Nyr.* 3:
- Kelemen József 1970. *A mondatszók a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keszler, Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lévai, Béla (szerk.) 2004. *Alapinformáció és metainformáció*. Debreceni Egyetem, Debrecen.

SUMMARY

*Bańcerowski, Janusz***On the expressive metatextual operators “Aha”, “Yes”, “What?” and those indicating the end of a reply¹**

In spontaneous speech, metatextual units very often refer to textual operations (e.g., *to put it simply* = *to express sg in a simpler form*), but they may also serve to indicate certain mental processes going on during text creation, e.g., *aha* = some piece of information has occurred to the speaker while speaking (*Én ezt megcsináltam / aha és odaadtam Pistának* ‘I made it / oh yes, and gave it to Steve’); *igen* ‘yes’ = I have made the right choice (*Figyelj! Tudod, hogy már egy hónapja... / igen, már egy hónapja / nem dohányzom* ‘Listen, d’you know, it’s been a month / yeah, a month / that I gave up smoking’). The metatextual operator *mi?* complements the mosaic of functions of the question word *mi?* ‘what?’ and may exclusively occur in interrogative contexts. Its first function is to indicate that a question is due to begin in a moment. In this sense, *mi?* is an anticipation of a question, a “proto-question”, e.g., *Ez milyen színű? Mi?* ‘What colour is this? Eh?’. The operator *mi?* may also signal a question that suggests surprise: *Mi? Ő újra ideköltözött?* ‘What? She has moved back here?’.

¹ The article discusses examples taken from colloquial Hungarian and has been written with the financial support of OTKA (T 046732 NYE).